

Maciej Trippner*

ZADANIA UKŁADÓW REGIONALNYCH W PROPORCJONALNYM ROZWOJU OBSZARÓW

1. Funkcje zagospodarowania infrastrukturalnego

Działalność społeczno-gospodarcza dokonuje się w przestrzeni ekonomicznej, będącej częścią przestrzeni geograficznej. Podstawową cechą pierwszej jest występowanie na jej terenie osiedli ludzkich wzajemnie ze sobą powiązanych dzięki infrastrukturze technicznej, społecznej, wymianie towarów, dóbr, usług, informacji itd.

Lokalizacja działalności najczęściej przybiera postać układu pasmowo-węzłowego. Węzłami są miasta i miejskie aglomeracje przemysłowe, pasmami ciągi infrastruktury technicznej. Węzły występują na niewielkich obszarach. Charakteryzują się znacznym stopniem intensywności w działaniu zachodzącym na ich terenie.

Pasma służą do przemieszczania ludzi, towarów, informacji, idei z jednych węzłów do innych. Pełnią funkcje zasilające w materialne i niematerialne środki działania. Pozostałą część przestrzeni, w której zlokalizowana jest działalność powierzchniowa, tworzą zwarte obszary (najczęściej jednorodne) zagospodarowania głównie rolniczego i turystyczno-rekreacyjnego.

Wzajemne przekształcenia węzłów, pasm oraz zmiany w intensywności gospodarowania mają zasadniczy wpływ na obraz strukturalny obszaru. Mogą się one przyczyniać do przyszłego kształtu regionu (wyrażonego charakterem treści gospodarczych dokonują-

* Dr, adiunkt w Zakładzie Planowania i Polityki Ekonomicznej Instytutu Polityki Regionalnej UŁ.

cych się na jego terenie), lub stanowić istotne - hamujące źródło w dalszych przekształceniach.

Lokalizacja działalności gospodarczej tworzy zatem układy przestrzenne, określone mianem całości, systemów, regionów. Wyznaczają one sposoby przystosowania człowieka do cech przyrodniczo-geograficznych obszaru. Wynikają zarazem ze skali potrzeb tworzonych przez proces gospodarowania, który zabezpiecza w możliwie niesprzeczny sposób wewnętrzne i zewnętrzne cele regionów. Układy lokalizacyjne pełnią na obszarze funkcje określone przez społeczny i terytorialny podział pracy. W zależności od specyfiki terytoriów układy strefowe, węzłowe lub powierzchniowe nabierają specjalnego znaczenia. Związane jest to z poziomem rozwoju sił wytwórczych, jak i stopniem wykształcenia form stosunków produkcji.

Ekonomiczny aspekt tak rozumianej przestrzennej struktury zagospodarowania wyraża się stopniem korzyści (lub niekorzyści) między węzłami, pasmami i obszarami rolniczo-turystycznymi we wzajemnym oddziaływaniu na siebie. Mimo, że elementy te łączy jedność miejsca działania, mogą pozostawać w stosunku do siebie w sprzeczności. Znajduje to swój wyraz w występującym "poziomie niekorzyści" układu działającego. Jak wykazuje praktyka - niejednokrotnie urządzenia gospodarcze (tworzące węzły)¹ nie odpowiadają przestrzennym sposobom zagospodarowania². Jest to zazwyczaj wyrazem błędnych ustaleń centralnego planifikatora, który bez dokładnego rozeznania obarcza węzły koniecznością realizacji celów, wykraczających poza granice jednostki przestrzennej. W wyniku tych błędnych ustaleń planifikator nie może, a nawet nie widzi potrzeby dokonania niezbędnych zmian w poziomie zagospodarowania pozostałych dwóch elementów układu przestrzennego. Powstająca w ten sposób przestrzenna struktura obszaru, wyraża się niedoinwestowaniem jego poszczególnych części - najczęściej w zakresie infrastruktury.

¹ "Urządzenia gospodarcze to wyodrębnione organizacyjnie jednostki gospodarujące, mające swój własny kształt przestrzenny", S. M. Z a w a d z k i, Zasady planowego działania społeczeństwa w przestrzeni, Warszawa 1972, s. 74.

² Przestrzenne sposoby zagospodarowania tworzą pasma oraz formy działalności powierzchniowej.

Dokonujący się w gospodarce narodowej systematyczny wzrost pozostawać może w sprzeczności z wymogami integralności przekształceń struktury w skali niższych hierarchicznie przestrzennych układów ekonomicznych.

Układy lokalizacyjne cechuje duży stopień bezwładności. Patrząc na nie z innego punktu widzenia można mówić o układach: osadniczym, infrastruktury społecznej oraz produkcji³.

W dwóch pierwszych szybkość przeobrażeń strukturalnych jest niewielka. Pozostaje ona w wyraźnej dysproporcji w stosunku do skali manewru przestrzennego kształtującego układ produkcyjny. Uruchamianie lub rozszerzanie na jakimś obszarze nowej działalności napotyka na bariery rozwojowe, tkwiące w dotychczasowym wyposażeniu infrastrukturalnym obszaru, jak i w zagospodarowaniu układu osadniczego. Konsekwencje takiego stanu rzeczy najwyraźniej są odczuwane wewnątrz jednostki przestrzennej. Konieczność świadczenia działalności produkcyjnej i usługowej wykracza nieraz poza techniczno-ekonomiczne możliwości jednostek osadniczych i funkcjonującego zagospodarowania infrastrukturalnego (zwłaszcza społecznego). W mniejszym stopniu dotyczy układu produkcyjnego. Zastrzec jednak należy, że mimo większych możliwości dostosowania się układu produkcyjnego do zmieniających się warunków działania, również i on, w relatywnie krótszym okresie (w porównaniu z dwoma pozostałymi układami), bierze na siebie ciężar "niedogodności", wynikający z nowej lokalizacji lub zmiany profilu działania, dokonujących się na terenie węzłów⁴.

Szczególne znaczenie z punktu widzenia omawianych barier, przypisywać trzeba infrastrukturze społecznej i technicznej. Wynika to z jej charakterystycznych cech i powierzonych zadań. Zgodzić się należy z opinią, że "[...] infrastruktura

³ A. K l a s i k, Optymalna struktura przestrzenna a rozwój regionalny, Warszawa 1974, s. 18.

⁴ Problematyka pasmowo-węzłowego zagospodarowania kraju jest przedmiotem licznych prac. Zob. np. B. M a l i s z, Zarys koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, Warszawa 1971; S. L e s z c z y ń s k i, B. M a l i s z, Wstępna prognoza przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2000, tamże.

sama przez się niczego nie tworzy. Przenosi wartości, które tworzone są w różnych częściach regionu"⁵.

W praktyce oznacza to stwarzanie dogodnych warunków do przemieszczania ludzi, dóbr i informacji. Techniczne urządzenia infrastruktury, cechuje duża kapitałochłonność oraz znaczny okres zwrotu nakładów inwestycyjnych – z reguły dłuższy aniżeli w przypadku nakładów na inwestycje produkcyjne⁶. Podobnie wygląda sprawa w przypadku infrastruktury społecznej nie objętej często rachunkiem efektywności ekonomicznej⁷. Trudne w związku z tym staje się określenie granic wyznaczających pojemność infrastruktury społecznej i technicznej, rozumianej jako zdolność do przyjmowania przez nią dodatkowych zadań wiążących się z rozwojem węzłów. Urządzenia infrastrukturalne, będące elementami układów przestrzennych, są czynnikiem integrującym działalność układów o różnym zasięgu terytorialnym. Winny one posiadać możliwość scalania funkcji pełnionych przez jednostki przestrzenne o różnym zróżnicowaniu hierarchicznym.

Jeśli funkcje te mają charakter ekspansywny (zewnątrzny), tym bardziej złożone zadania stawia się przed infrastrukturą. W praktyce obserwuje się nienadążanie rozwoju sfery działalności nieprodukcyjnej za produkcyjną. Można by w związku z tym postawić tezę o szybszej realizacji infrastruktury, w stosunku do właściwych inwestycji (w celu łagodzenia dysproporcji między sferami). Problem jest jednak skomplikowany, jeśli uświadomić sobie, iż takie wyprzedzenie oznacza z reguły po-

⁵ A. Andrzejewski, K. Dziewoński, B. Małysz, Rola miasta i sieci osadniczej w regionie. Materiały VI Międzynarodowego Kongresu Ekonomiki Regionów, Warszawa 1972, s. 16.

⁶ Techniczne urządzenia infrastrukturalne nazywane są potocznie uzbrojeniem terenu. Powstają dzięki inwestycjom zaopatrującym teren w energię (cieplną, elektryczną, gazową). Wlicza się do nich urządzenia kanalizacyjne, melioracyjne, centrale energetyczne, drogi samochodowe i kolejowe.

⁷ Infrastrukturę społeczną tworzą: kompleksy obiektów trwałego użytkowania nie zabezpieczające bezpośrednio produkcyjnych potrzeb obszarów. Są rezultatem nakładów inwestycyjnych w dziedzinie oświaty, kultury, obsługi handlowej, budownictwa mieszkaniowego. Urządzenia infrastruktury społecznej zasilają sferę produkcji w siłę roboczą o pożądanym kwalifikacjach, kulturze i stanie zdrowia, zdolności psychicznej i fizycznej do wykonywania pracy. Zob. B. Winiański, Polityka regionalna, Warszawa 1976, s. 293.

ważne zamrożenie środków. Bezpieczniej wydaje się wariant polegający na dobudowie infrastruktury do inwestycji, będących w końcowym stadium realizacji. Przemawia za nim możliwość pełnej eksploatacji kompleksu infrastruktury przez użytkowników. Do ostrożnego rozpatrzenia takiego wariantu skłania zwykle długi i kosztowny czas budowy urządzeń obsługujących. Trzeba również spojrzeć na wariant w ramach którego realizacja infrastruktury i inwestycji właściwych następuje równocześnie. Łączy on w sobie plusy dwu pierwszych. Jego realizacja pociąga za sobą wydatkowanie w jednakowym czasie zwiększonych nakładów finansowych. Jak wykazuje praktyka wariant ten bywa w związku z tym często nierealny. Nierealność dotyczy przeważnie tych części infrastruktury, które "obsługują" miejscową (wewnętrzną) sferę potrzeb jednostki przestrzennej. Jest ona również wynikiem niepełnego uwzględniania miejscowych ofert lokalizacyjnych przez szczebel centralny.

W realizacji powyższego chodzi o podkreślenie następujących momentów:

- przestrzennego charakteru lokalizacji działalności społeczno-gospodarczej,
- niewysokiego stopnia elastyczności poszczególnych części układu lokalizacyjnego,
- wyeksponowania znaczenia urządzeń infrastrukturalnych z punktu widzenia funkcji scalających działalność społeczno-gospodarczą o różnym zasięgu terytorialnym i hierarchicznym.

W związku z tym podstawowego znaczenia nabierają uwagi S. M. Zawadzkiego skierowane pod adresem planu. Według autora winien on udzielić odpowiedzi w kwestii:

- pojemności urządzeń infrastrukturalnych, wyrażającej się zdolnością do świadczenia usług;
- ich struktury rodzajowej na danym obszarze;
- miejsca lokalizacji⁸.

Nieprzystosowanie struktury środków tworzących infrastrukturę (do rosnących w miarę rozwoju gospodarczego obszaru potrzeb i zadań), jest źródłem napięć społecznych. Wywołuje szereg ujemnych zjawisk ekonomicznych i socjologicznych wyraża-

⁸ Zawadzki, op. cit., s. 84.

jących się spadkiem motywacji do stałego wzrostu wydajności pracy, a w konsekwencji wywołuje obniżenie tempa przyrostu działalności produkcyjnej i usługowej.

2. Współzależność zewnętrznej i wewnętrznej struktury regionu

Punktem wyjścia w rozważaniach są spotykane w literaturze ujęcia regionu definicyjne, które przeanalizowano pod kątem "treści strukturalnych" w nich zawartych. Różnorodność definicji idzie w parze z krańcowo odmiennym sposobem ich interpretacji⁹. Metodologiczne spory dotyczą zazwyczaj obiektywnego (P. M. Ałampiew, J. Sauszkin, B. Rychłowski) i subiektywnego (D. Whittlesey, A. Wróbel) bytu regionu. Znalazły swój wyraz na łamach literatury polskiej, zwłaszcza wśród ekonomistów i geografów¹⁰. Z nowych pozycji na specjalną uwagę zasługuje praca A. Fajferka, S. M. Zawadzkiego, C. Bieleckiego, A. Klasika i B. Winiarskiego¹¹.

Regiony ekonomiczne są przede wszystkim wyrazem terytorialnego i społecznego podziału pracy¹², który znajduje swój wyraz w powiązaniach regionalnych i międzyregionalnych. Powiązania te nie

⁹ Zob. P. M. A ł a m p i e w, Ekonomiozeskoje rajonirowanie SSSR, Moskwa 1959; R. B u r i n d i n, B. D w o s k i n, Formirovanie i razvitije terrytorialno-prizvoditelnykh kompleksow, "Planowoje choziajstwo" 1973, nr 9; J. R. B o u d e v i l l e, L'économie régional - Espace opérationnel, "Cahiers de l'Institut de Sciologie Economique Appliquée", Paris 1958, nr 3; W. I s a r d, Metody analizy regionalnej, Warszawa 1965; D. W h i t t l e s e y, The Regional Concept and the Regional Method, "American Geography" 1954; A. W a k a r, Podział Polski na regiony gospodarcze, "Ekonomista" 1928, nr 3.

¹⁰ Np. K. D z i e w o ņ s k i, Elementy teorii regionu ekonomicznego, "Przegląd geograficzny" 1961, nr 33; B. R y c h ł o w s k i, Podział Polski na regiony ekonomiczne, "Gospodarka Planowa" 1960, nr 1; A. W r ó b e l, Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii, Warszawa 1965.

¹¹ A. F a j f e r e k, Region ekonomiczny i metody analizy regionalnej, Warszawa 1966; S. M. Z a w a d z k i, Podstawy planowania regionalnego Warszawa 1968; C. B i e l e c k i, Ekonomia i planowanie rozwoju regionów, Warszawa 1974; K l a s i k, op. cit.; W i n i a r s k i, op. cit.

¹² S. B e r e z o w s k i, Regionalizacja gospodarcza w Polsce, [w:] Teoretyczne problemy rozmieszczenia sił wytwórczych, red. K. S e c o m s k i, Warszawa 1965, s. 91.

mają charakteru przypadkowego. Dzięki nim możliwa staje się realizacja zadań w celu zabezpieczenia: wewnętrznych potrzeb regionów (układów lokalnych), układów działowo-gałęziowych zlokalizowanych na ich obszarze, wspomagania wzajemnej działalności między jednostkami regionalnymi o różnym poziomie hierarchicznym, jak również ich wkładu w pulę ogólnokrajowego dochodu narodowego.

Te zwiększające się różnokierunkowe zadania są podstawą formowania wielu definicji regionu, coraz bardziej pogłębionych sformułowań i wiążących się z tym trudności przyjęcia powszechnie akceptowanego ujęcia definicyjnego¹³.

Strukturę wstępnie potraktuje się jako zespół elementów wraz z zachodzącymi między nimi powiązaniami, tworzącymi w sumie całość o wyrażnie zaznaczonych materialnych i pozamaterialnych wewnętrznych związkach. Na te ostatnie zwrócił uwagę już w początkach lat czterdziestych bieżącego stulecia R. E. Dickinson pisząc "...region ekonomiczny jest to obszar o powiązanych czynnościach wzajemnie współzależnych, na które składa się (również - M. T.) dystrybucja usług, wiadomości, idei"¹⁴, wyznaczających treść powiązań społecznych.

Zwartość wewnętrzna regionu jest dostrzegana również przez H. S. Perloff, dla którego region ekonomiczny jest "zespołem geograficznie przylegających obszarów [...] powiązanych między-strefową działalnością względnie przepływami"¹⁵. Kryteria te odnoszą się do współwystępowania w przestrzeni pewnego zespołu cech, między którymi zachodzą związki przyczynowe. Należy więc zgodzić się z uwagą M. Thomasa widzącego we współzależności zjawiska lub zjawisk o określonych cechach zajmujących pewną część powierzchni ziemi - istotny element zawarty w sposobach delimitacji regionu¹⁶.

¹³ Problematyce tej w części poświęcona jest książka M. Trippnera, *Kierunki rozwoju i delimitacji podregionu wrocławskiego*, Warszawa 1976, rozdz. II i III.

¹⁴ R. E. Dickinson, *The Regions of Germany*, London 1945, s. 7.

¹⁵ H. S. Perloff i in., *Regions Resources and Economic Growth*, Baltimore 1964, s. 4.

¹⁶ M. D. Thomas, *Kilka uwag w sprawie rozwoju i współczesnego zastosowania metody regionalnej w Stanach Zjednoczonych*, "Przegląd Geograficzny" 1961, nr 35, s. 255.

Powiązania zespołu cech regionu mogą mieć charakter koncentryczny lub niekoncentryczny. O koncentrycznych mówimy wtedy, gdy cechy badanego zjawiska zmieniają się w zależności od odległości do centrum układu (tzw. ogniska lub rdzenia regionalnego). Zgodnie z koncepcjami W. Christallera i A. Lösch¹⁷ ośrodki centralne po pewnym czasie układają się w sieć hierarchiczno-strukturalną, będąc zasadniczym źródłem wystąpienia sieci powiązań przestrzennych¹⁸. U podstaw tej prawidłowości leży koncepcja regionu węzłowego, określonego czasami mianem regionu funkcjonalnego, o tyle szczęśliwsza, iż nie zawęża stosowania tego pojęcia tylko do układów o powiązaniach koncentrycznych. Związki niekoncentryczne odpowiadają w zasadzie regionom strefowym. Bliższe są rozmieszczenia działalności gospodarczej w przestrzeni.

Na fakt powiązań wewnętrznych zwracają również uwagę regionaliści radzieccy i polscy, traktując region jako obszar państwa, w którym różnorodnie rozwijają się gałęzie produkcji, stwarzając specjalnie silne wewnętrzne powiązania gospodarcze¹⁹, będące wyrazem stosunków między grupami ludzkimi²⁰. Chodzi nie tylko o wystąpienie wzajemnych powiązań gospodarczych, lecz gospodarczo-przyrodniczych²¹ oraz osadniczych.

Zwraca się również uwagę na istotność relacji zewnętrznych. Czynią to m. in. P. M. Ałampiew i L. Ziman, który pisze, że region ekonomiczny to "...historycznie wykształcona wspólnota terytorium i życia gospodarczego, przejawiająca się w wewnątrzregionalnych i międzyregionalnych powiązaniach gospodarczych i mająca w podstawie określoną strukturę sił wytwór-

¹⁷ Zob. "Przegląd zagranicznej literatury geograficznej". Z metody badań osiedli o funkcjach centralnych, 1967, nr 2.

¹⁸ Zob. Schemat studiów rozwoju osiedli w analizie systemu regionalnego według P. Haggetta w książce: Elementy teorii planowania przestrzennego, red. K. Secomski, Warszawa 1972, s. 45.

¹⁹ S. Berezowski, Regionalna geografia ekonomiczna, Warszawa 1962, s. 7.

²⁰ Rychłowski, op. cit.

²¹ R. Domański, Kształtowanie otwartych regionów ekonomicznych, Warszawa 1972, s. 7.

czych i stosunków produkcyjnych"²². Te dwa rodzaje powiązań są również podkreślane przez P. Sulmickiego²³ i w ślad za nim C. Bieleckiego²⁴.

Odmienne stanowisko w kwestii związków wewnętrznych w regionie zajmuje K. Fajferek sądząc, że "nic nie wskazuje na to, iż mamy do czynienia z odpowiednio silnymi wewnętrznymi powiązaniem w dziedzinie dóbr i usług"²⁵ (a więc według autora związkami między zakładami, gałęziami lub działami produkcyjnymi zgrupowanymi na obszarze regionu). Argumentacja K. Fajferka nie wydaje się przekonująca. Zgodzić się należy z jego tezą o powszechności powiązań w każdym punkcie zlokalizowanej działalności gospodarczej. Powszechność ta, jak się wydaje, wyrażona jest wyraźnie zaznaczoną odrębnością związków wewnętrznych. Charakteryzuje ona również rozwój kontaktów międzyregionalnych i wymiany w ramach całego kraju, czyniąc, że regiony stają się obszarami o silnie zaznaczonych powiązaniach zewnętrznych.

Nakreślone spostrzeżenia pozwalają wskazać na dwa źródła kształtujące strukturę regionu. Są to zewnętrzne i wewnętrzne sprzężenia jednostki regionalnej, gdzie w przypadku pierwszym wyrażają jej specjalizację, w drugim kompleksowy rozwój. Za źródło pierwotne uznać trzeba specjalizację. Ma ona głębokie tradycje historyczne, sięgające czasów podjęcia działalności wytwórczej przez człowieka - ściślej powstania przestrzenno-geograficznego podziału pracy. Specjalizacja opiera się na rezerwach tkwiących w regionie, które mogą zostać wykorzystane na potrzeby układów region otaczających. Tkwi również w nawykach i tradycjach produkcyjnych społeczeństwa. Wyznacza kierunki działalności wiodącej w regionie i miejsca jej koncentracji. Ekspozuje te gałęzie, które zajmują się wytwarzaniem podstawo-

²² L. Z i m a n, Zakonomiernosti i faktory razwitiya ekonomicheskikh rajonow, Moskwa 1965, s. 12.

²³ P. S u l m i c k i, Teoria rozwoju regionów gospodarczych. Próba sformułowania i wyznaczenia kierunków badań szczegółowych, "Biuletyn KPZK PAN" 1962, nr 1, s. 12.

²⁴ B i e l e c k i, op. cit., s. 15.

²⁵ F a j f e r e k, op. cit., s. 12, 13. Swoje uwagi wyraża autor w kontekście delimitacji regionu.

wych produktów i usług. Wyznacza również miejsce innym rodzajom działalności, w celu realizacji zadań.

Tworzona w ramach specjalizacji jedno- lub wielokierunkowa produkcja najczęściej jest przeznaczana na zaspokojenie potrzeb odbiorców pozaregionalnych (niekoniecznie innych regionów, zaw sze układu - gospodarka narodowa). Zlokalizowanie popytu na zew nątrz regionu, osłabia jego wewnętrzną spoistość. Łączyć się to może z brakiem wykształconych związków między wyspecjalizo wanymi gałęziami w regionie, a pozostałymi dziedzinami dzia łalności. W takim wypadku uznać można przytoczoną wyżej argu mentację K. Fajferka za przekonującą. "Produkt" specjalizacji może być zlokalizowany częściowo wewnątrz regionu (np. wy- specjalizowane lecznictwo). Można wówczas mówić o przewadze w spójności regionu związków wewnętrznych nad zewnętrznymi.

Niektórzy autorzy radzieccy określają poziom specjalizacji gałęzi produkcyjnych w regionie stosunkiem wywozu ich produkcji poza granice regionu do produkcji globalnej tam tworzonej²⁶. Im poziom ten jest wyższy, tym międzyregionalne związki są ła- twiejsze do uchwycenia, tym bardziej realna jest możliwość formowania się sił dezintegrujących spójność regionu.

W świetle tendencji rozwojowych regionu uzupełnić można znaczenie działalności produkcyjnej gałęzi wyspecjalizowanych z punktu znaczenia, jakie odgrywają w tworzeniu więzi wewnątrz- regionalnych. Należy sądzić, iż niemałą rolę winna odgrywać tu jedność powiązań wykraczających poza sferę produkcji. Tak więc elementem dodatkowym z punktu widzenia integracji funkcjonal- nej regionu jest sfera stosunków niematerialnych, tworząca psychiczną więź mieszkańców i będąca odbiciem jego rozwoju gospodarczego. Stanowi ona obiektywne zjawisko uwarunkowane szeroko rozwiniętą w skali regionu siecią stosunków produk- cyjnych i usługowych²⁷. Odrębność ta wyraża się powstaniem specyficznego układu stosunków, będących przedmiotem zaintereso- wania prac socjologicznych.

²⁶ B. B. K i s t a n o w i, Kompleksnoje rozwitije i spiecja- lizacija ekonomiceskich rajonow, Moskwa 1968, s. 97, 98; A. J. D o b r y n i n, Regionalnyje wosproizwodstwa, Leningrad 1977, s. 14, 15.

²⁷ T r i p p n e r, op. cit., s. 19.

Inne znaczenie z opisywanego punktu widzenia przypisuje się kompleksowi produkcyjno-usługowemu. Jego teoretyczna koncepcja znalazła dość dawno wyraz w sformułowaniu N. Kołosowskiego piszącego, że jest to "... zespół współpracujących jednostek gospodarczych, których lokalizacja jest wzajemnie uwarunkowana"²⁸. Kompleksy tworzone zawsze w warunkach terytorialnego podziału pracy formowane były z uwagi na możliwość oszczędności kosztów transportu. Ujęcie to zarysowuje współzależność (głównie techniczną) podmiotów gospodarujących. Nie eksponuje powiązania kompleksu z regionem widzianego przez pryzmat integracji wewnętrznej regionu. Nieco inne stanowisko zajmuje w tej kwestii P. M. Ałampiew, który widzi w regionalnym kompleksie takie elementy jak: wspólne zakłady produkcyjne, wspólnie wykorzystywaną bazę surowcową, siłę roboczą, urządzenia transportowe i komunalne. Wykazuje on, że kompleksowy rozwój regionu sprzyja tworzeniu racjonalnych i spójnych związków, które wpływają na proporcjonalny wzrost wszystkich gałęzi produkcyjnych²⁹. Stworzyć to ma tzw. dopełniający ekonomiczny efekt (dopołnitelnyj ekonomiczeskij effiekt) dla całej gospodarki narodowej i dla rozwoju produkcji w samym regionie³⁰. Produkcyjny aspekt kompleksu dominuje również w pracach N.J. Szraga³¹, P. M. Probst³² i N. N. Niekrasowa uważającego kompleksowość za jedną z ważniejszych zasad rozwoju sił wytwórczych³³.

Wśród polskich ekonomistów należy wymienić stanowisko B. Rychłowskiego, dla którego kompleksowość rozwoju wyraża się włączeniem w skład regionów ekonomicznych tych terytoriów, które są (lub będą) zjednoczone wspólnymi problemami rozwoju i zmierzają do stworzenia jedności oraz potencjalnej spójności

²⁸ N. K o ł o s o w s k i, Proizvodstwiennno-territorialnoje soczetanije w sowietsoj ekonomiczeskoj gieografii, "Woprosy Gieografii" 1947, nr 11, s. 138.

²⁹ A ł a m p i e w, op. cit., s. 84.

³⁰ Tamże, s. 71.

³¹ N. J. S z r a g, Promyszlennyje kompleksy, Moskwa 1969, s. 22.

³² P. M. P r o b s t, Efiektywnost' territorialnoj organizacii proizvodstwa, Moskwa 1965, s. 30.

³³ N. N. N i e k r a s o w, Problemy riegionalnoj ekonomiki, Moskwa 1974, s. 17.

ci³⁴. W polskiej literaturze przedmiotu podkreśla się, że kompleks obejmuje dwa odrębne, ale powiązane funkcjonalnie układy: produkcyjny i usługowy³⁵, dla których czynnikiem scalającym są urządzenia infrastruktury technicznej, a przede wszystkim komunikacyjne³⁶. Istotę kompleksu produkcyjno-usługowego podkreśla K. Fajferek pisząc, że "...przejawia się ono w działowej i kompleksowej strukturze gospodarczej regionu. Jest to szczególny układ proporcji między rozwojem działów i gałęzi produkcyjno-usługowych [...] Kompleksowy rozwój regionu oznacza proporcjonalny i względnie wszechstronny rozwój działów i gałęzi określonego terytorium"³⁷.

Przytoczone sformułowania pozwalają traktować kompleks produkcyjno-usługowy dynamicznie. Wynika to z faktu, że rozwój regionu wyraża się przez dynamikę struktur. Może mieć ona charakter różnokierunkowy: zewnętrzny w przypadku dominacji układu "specjalizacji", nadającego jednostce regionalnej cechy otwartości, oraz koncentryczny, jeśli istnieje możliwość zbilansowania wewnątrz obszaru głównych elementów (zwłaszcza popytu na podstawowe dobra i usługi świadczone odbiorcom regionalnym). Kształtującemu się poziomowi specjalizacji i kompleksowemu rozwojowi regionu odpowiadać winny określone typy struktur wyrażające się specyficznymi relacjami społeczno-gospodarczymi. Są one zewnętrznie i wewnętrznie określone w pierwszym przypadku "siłą" specjalizacji, w drugim zakresem funkcji wynikających z treści kompleksu produkcyjno-usługowego. W praktyce trudno jest wyznaczyć granicę podporządkowującą jednoznacznie struktury funkcjom wynikającym ze specjalizacji regionu i terytorialnemu kompleksowi produkcyjno-usługowemu. Można co najwyżej mówić, że układowi "specjalizacja" i "kompleks" odpowiadają pewne części struktury regionu.

Wzajemne przenikanie się tych struktur wyrażać winno jedność funkcji pełnionych przez region. Chodzi zatem o współzależność w procesie rozwoju zewnętrznych i wewnętrznych celów.

³⁴ R y c h ł o w s k i, op. cit., s. 45.

³⁵ B i e l e c k i, op. cit., s. 19.

³⁶ S. M. Z a w a d z k i, Polska - przestrzeń społeczeństwo, Warszawa 1973.

³⁷ F a j f e r e k, op. cit., s. 34.

Słusznie podkreśla B. Winiarski, że "...dotychczasowe ustalenia odnoszą się do zapewnienia wewnętrznie zrównoważonych struktur regionów, jako pewnych stanów ważnych w danym momencie i przy aktualnych założeniach wyjściowych. Rozwój regionów wyraża się natomiast dynamiką struktur"³⁸. Problem wewnętrznego zrównoważenia struktur należy rozumieć jako brak antagonistycznych sprzeczności w ich wzajemnym kształtowaniu. Jest to zadanie niełatwe do rozwiązania, zwłaszcza gdy jednostkę przestrzenną charakteryzuje znaczny stopień otwartości. Taka jest specyfika regionów polskich.

Maciej Trippner

TASKS OF REGIONAL SYSTEMS IN PROPORTIONAL DEVELOPMENT OF AREAS

The article discusses two mutually complementing problems. The first problem concerns the role played by the infrastructural development in the light of its influence on proportional development of a region. The infrastructure creating different functional and spatial systems should, to a large extent, pave the way for nonantagonistic directions of a region's development.

The other problem reflects external and internal relations of a region's economy as a result of socio-economic processes occurring within it. These relations largely determine the character of the socio-economic structure in a given region. Oftentime they are a source of tensions springing up within the structure. The level of infrastructural development and functions performed by the infrastructure should ensure a harmony between various functions implemented by particular elements forming together the region's structure.

³⁸ W i n i a r s k i, op. cit., s. 303.